

DE FYSKE FRAADSTENSKIRKER

Af *W. Bay*

Der findes nu kun 4 kirker paa Fyn, som man med sikkerhed ved, har været bygget helt af fraadsten, det saa let bearbejdelige materiale, som de første af Danmarks stenkirker blev bygget af. De 4 kirker er Kærum og Flemløse, øst for Assens, Sdr. Næraa, syd for Odense, og Frørup, sydvest for Nyborg. Af disse er de 2 førstnævnte godt bevarede, af Sdr. Næraa staar kun den midterste del af skibet og af Frørup kun skibets sydmur. En femte fraadstenskirke ved vi, der har været i Odense, men den kender vi nu intet til. Ved kirkerne i Skaarup og Tved, begge nord for Svendborg, som ellers er af raa granit, er der anvendt fraadsten til detaillerne ved blændingerne og i stikkene omkring vinduerne og portalerne. Endelig er der fundet fraadsten i vindusstikkene i Hillerslev, nord for Faaborg, i V. Aaby, sydøst for Faaborg, i Stenløse, syd for Odense, og i Hesselager, syd for Nyborg; ogsaa disse Kirker er af raa granit.¹

★

★

★

Som kortet (fig. 1) viser, ligger de nævnte kirker ret spredt, et forhold, som kan forklares ud fra forekomsten af fraadsten. Men herom senere. Nu er der det ejendommelige, at de 4 kirker, der helt er af fraadsten, og de 2, som har fraadstendetaillier, alle er prydet med blændinger, opdelt ved lisener og foroven afsluttede med rundbuer eller rundbuefriser. Som grundlag for nogle sammenlignende betragtninger over de 6 kirker vil det være passende at gennemgaa dem her.

¹ Ved Hillerslev og Stenløse er der dog fint tilhugget granitsokkel og over denne nogle faa skifter kvadre.

Fig. 1. De fynske fraadstenskirker

Først de 4 rene fraadstenskirker.

Sdr. Næraa kirke, Aasum herred.²

10 km syd for Odense ligger den gamle landsby Sdr. Næraa med sin paa en bakke — den gamle „Njors Høj“ — liggende kirke. Af den oprindelige fraadstenskirke staar nu kun noget af skibet tilbage. Dets østmur og hele koret er nedrevet i gotisk tid, da man har tilbygget et med skibet jævnbredt kor af teglsten paa granitfundament. Allerede i tidligromansk tid er skibets vestgavl og noget af dets vestlige del nedrevet, idet man har bygget et meget bredt vesttaarn af tegl paa granitsokkel. Skønt dette taarn i sig selv er meget interessant, skal det dog ikke behandles her, da det falder uden for denne artikels rammer.

De nustaaende rester af skibet viser, hvorledes det oprindeligt har set ud (fig. 2). Der har baade paa nord- og sydsiden været ialt 5 høje blændinger, hver afsluttet foroven med en stor rundbue og indbyrdes

² Se J. Helms: Danske Tufstenskirker, p. 109.

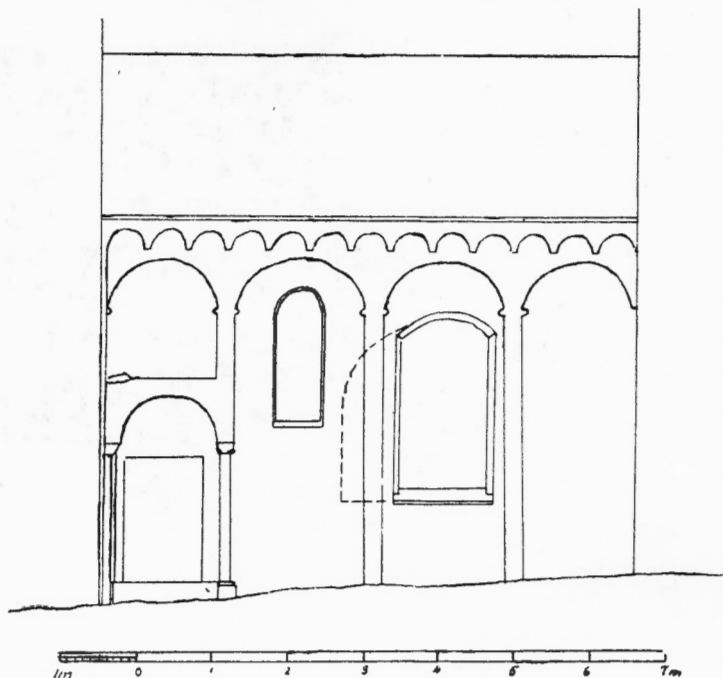

Fig. 2. Sdr. Næraa. Sydside

adskilte med smalle lisener. Disse har i vederlagshøjde en lille rundstav, men denne findes kun paa de korte stykker mod blændingerne. Blændingsanordningen har været ganske klar; fra vest: en sikkert bred hjørnepilaster til en blænding med vindue, en med portal, en med vindue, en uden noget, igen en med vindue i øst afsluttet med en hjørnepilaster. Portalerne, som i noget forstyrret tilstand endnu er bevarede, er prydede med 2 halvsøjler med terningkapitæler (kun de østligste er bevarede) og — som vist af dr. phil. Vilhelm Lorenzen ved en gravning i 1936 — baser med et omvendt karnissvunget profil under en rundstav. Over det flade tympanonfelt ses det fint formede Stik. Under skibets gesims løber en rundbuefrise.

Flemløse kirke, Baag herred.

12 km øst for Assens ligger den meget store fraadstenskirke i Flemløse. Den staar tilsyneladende fuldstændig, som da den blev bygget,

blot er korgavlen nedrevet, og koret forlænget mod øst med raa og kløvede kampesten.³ Udvendig er baade kor og skib prydet med hjørnelisener og rundbuefriser, sidstnævnte med smaa konsoller forneden med hulkehl. Baade frisen og det øvrige af murene har oprindeligt — som man endnu kan se det over vaabehusets loft — staaet med et ganske fint lag puds, i hvilket der med murskeen er trukket vandrette og lodrette linier — „kunstig fugning“. Meget ejendommeligt er det, at paa skibet holder frisen op et godt stykke fra

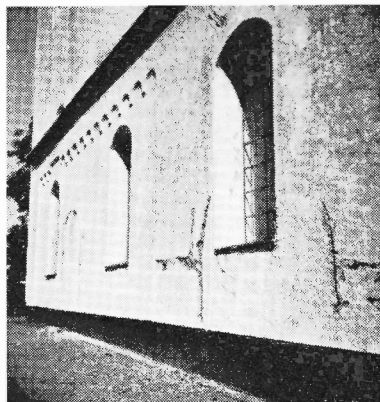

Fig. 3. Sydsiden af Flemløse Kirkes Skib. Sydportalen og Arkaden til søndre Korsarm fremdraget ved Undersøgelserne i 1941

østmuren, 4,5 m paa nordsiden og 5,5 m paa sydsiden (fig. 3, 4 og 5).

Ved nogle undersøgelser foretaget af forfatteren i sommeren 1941 viste der sig imidlertid noget meget mærkværdigt: ca. 170 cm fra skibets østside var der, baade paa nord- og sydsiden, en tydelig, rundbuet aabning i murværket, ca. 250 cm bred, nu tilmuret med fraadsten, granit og enkelte stumper af munketagsten, altsammen muret i den sletteste mørtel. Alt talte for, at kirken havde haft korsarme, og en udgravning paa nordsiden viste da ogsaa tydelige rester af murene: syldsten og lidt kalkmørtel. En fuldstændig udgravning af korsarmen forsøgte ikke, og en saadan vil muligvis ikke give noget resultat, da der har været en del begravelser lige op til kirken. Dog vilde det være meget interessant at konstatere, om der har været apsider paa korsarmene eller ikke. Om kirkens højkor har haft apsis, er desværre umuligt at undersøge nu, da der i hele koret er begravelser. At korsarmene skulde have haft apsider synes egentlig meget troligt. Ser man

³ Stenene stammer muligvis fra det nedrevne kapel i Voldtofte, 1 km syd for Flemløse. Se Nationalmuseets Arkiv.

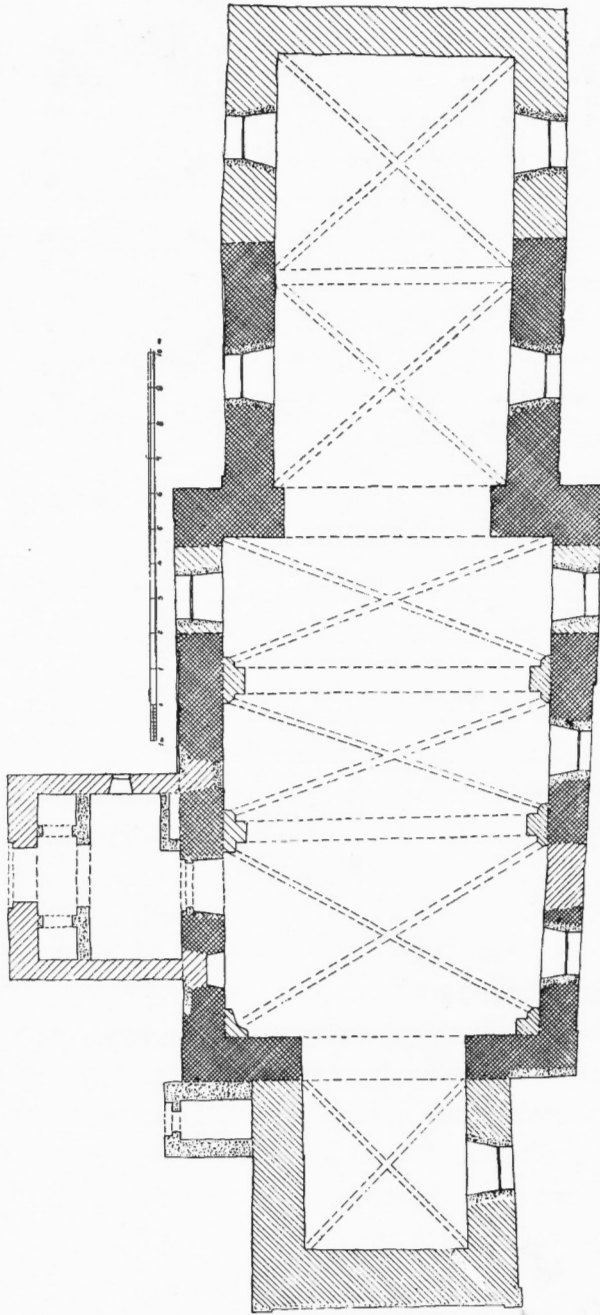

Fig. 4. Flemløse. Grundplan

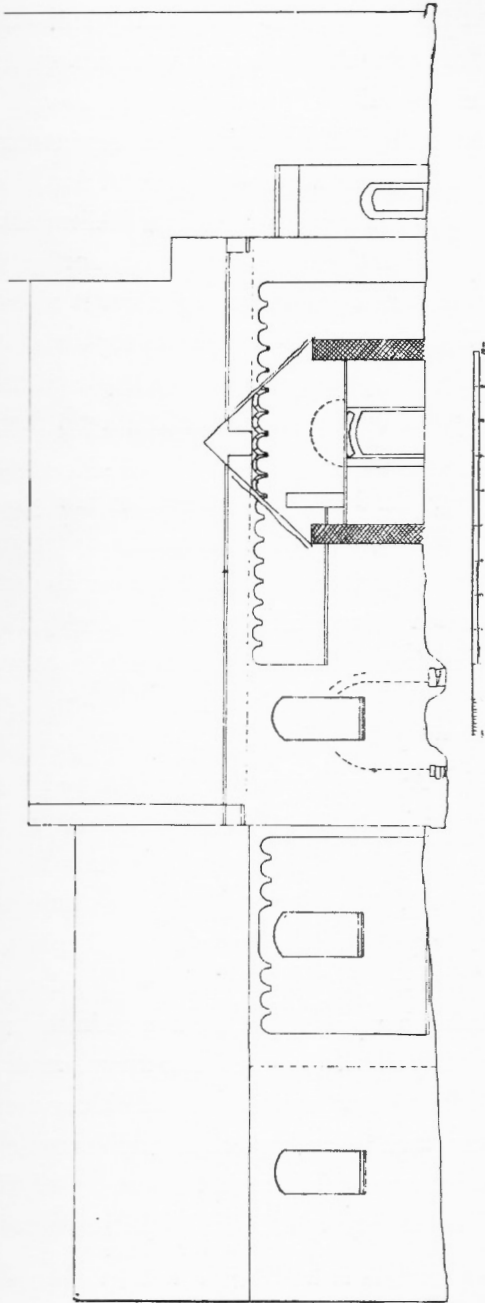

Fig. 5. Flemløse. Nordside

paa en rekonstruktion (fig. 6), maa man nemlig indrømme, at det i benægtende fald har været nogle meget smaa rum, og hvorledes da faa plads til et alter i hvert?

Selv om tilstedeværelsen af korsarme forklarer, at rundbuefrisen holder op et langt stykke fra skibets østgavl, er alt dog ikke klart. Paa nordsiden (fig. 5) er der ikke plads til en mur mellem arkadens vestside og lisenen i øst. Nu er der tillige det ejendommelige, at blændingen her kun gaar halvt ned paa muren og afsluttes af en skraakant. Der kunde da muligvis være plads til et skraat tag under blændingen, men dette kræver da paa grund af arkadens højde en aaben tagstol indvendigt. En afbankning af pudsens viste imidlertid flere granitsten i blændingens østligste ende lige over skraakanten og ogsaa lige under den. Det lignede paafaldende et forbandt med en nordgaaende kasse-mur, altsaa nordre korsarms vestmur. At rundbuefrisen da har løbet lige ind paa korsarmen (der vel har været lige saa høj som skibet⁴), har unægtelig været en uskøn ordning. Kirken er dog i det hele ret slet bygget med en nødtørfdig sokkel og af ret smaa fraadsten.

Frørup kirke, Vindinge herred.

10 km sydvest for Nyborg ligger den meget store kirke i Frørup. Det indvendigt 9,5 m brede skib viser sig imidlertid at være stærkt omdannet. Af den oprindelige fraadstenskirke staar nu kun skibets sydmur tilbage. I gotisk tid er denne gjort 1,5 m højere, mens hele nordmuren er nedrevet, og en ny opført nord for den helt af teglsten.

Hvor ødelagt kirken end er, kan man dog se, hvordan skibets arkitektoniske udsmykning har været (fig. 7). Fra gesimsen og halvt ned ad muren har der i hele skibets længde været smaa blændinger, 9 ialt, adskilte med fine pilastre med skraat afskaarne baser over hvilke en omløbende rundstav, men ingen kapitæl. Blændingerne afsluttes foroven med 2 pyntelige rundbuer. Der har været 3 vinduer, et i hver af de næstyderste blændinger og et i den midterste, altsaa et vindue

⁴ Skibet er ved indbygningen af hvælvingerne forhøjet med 7 skifter munkesten, 70 cm.

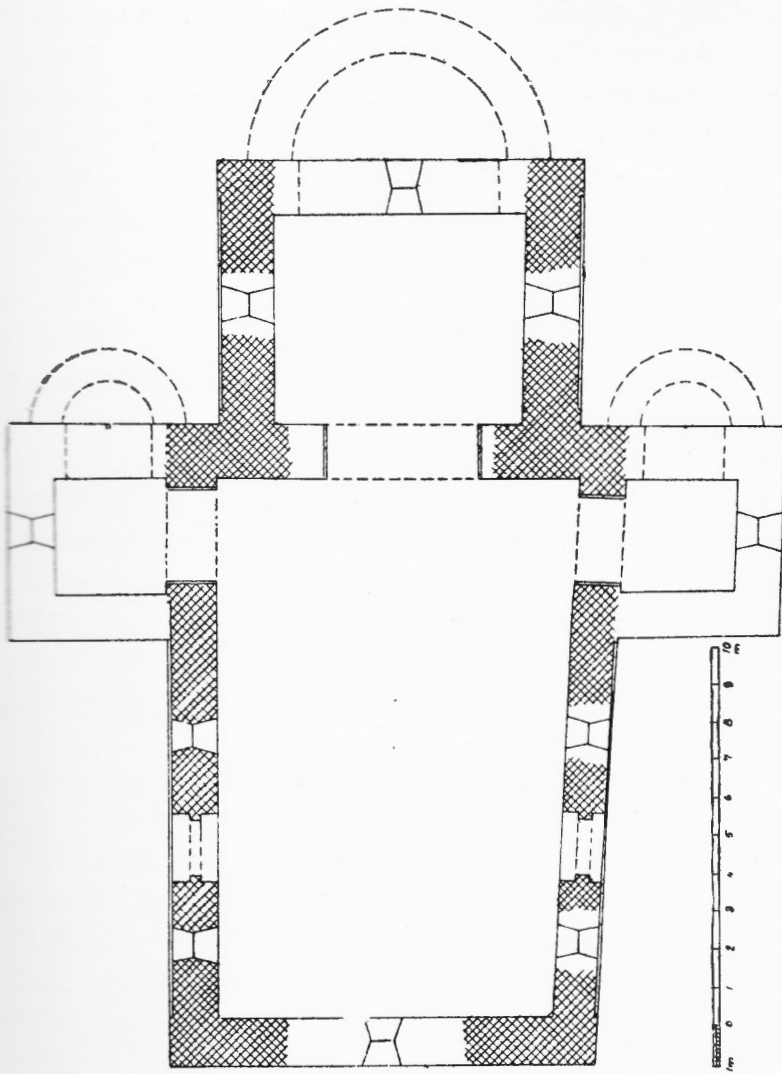

Fig. 6. Flemløse. Rekonstruktion

i hver tredie blænding. Denne virkelig originale ordning har dog en stor mangel ved sig; hvorledes skulde man anbringe portalerne?

Den nuværende, sikkert oprindelige sydportal er sat skævt under pilastren mellem tredie og fjerde blænding fra vest, og den har nødvendigvis ikke rundbuet afslutning foroven, altsaa blot en lav, lige dæksten. Hvor daarligt den end nu virker, saa maa den oprindeligt have været saadan, da der ikke ses nogle rester af en rundbuet portal i den over vaabenhusets loft velbevarede del af sydmuren.

Kærum kirke, Baag herred.

Som grundplanen (fig. 8) viser, staar der af den oprindelige kirke skibet uden vestgavl og koret uden østgavl. Det er nu umuligt at konstatere, om der har været apsis. Kirken er allerede i romansk tid blevet forsynet med et meget kraftigt vesttaarn af teglsten paa en granitsokkel med skraakant. Hvorvidt dette taarns østmur falder sammen med det oprindelige skibs vestmur, kan der desværre ikke siges noget bestemt om nu, da taarnet er brudt ned, og der er bygget et nyt taarn vest for dette. Denne manglende viden er især beklagelig, da man saa ikke kan bestemme det oprindelige udseende af dekorationen paa skibets nord- og sydside.

Skibet (fig. 9 og Helms: *Danske Tufstenskirker I*, p. 107) har udvendigt lisener ved østgavlen og foroven rundbuefrise med smaa søjler. Nu er der kun søjler under hverandet buemellemrum, men oprindeligt har der været det under hvert. Hvornaar disse søjler er bort-huggede, vides ikke, men de var i hvert faldt borte, da arkitekt N. P. Jensen, Odense, opmaalte kirken i 1891. Denne opmaaling⁵ viser tilige, at de gamle vinduer sad saa lavt, at deres overkant flugtede med søjlernes underkant. Hvorfor han flyttede disse vinduer, som ikke er i brug, men er tilmurede, er noget af en gaade!

Paa nordsiden ses 3,5 m fra østgavlen en lisen, som er løbet lige op mod et vindue, et forhold, som Helms har gjort rede for saaledes: koret, skibets østgavl og noget af skibets østlige del med lisenen (der

⁵ Nationalmuseets Arkiv.

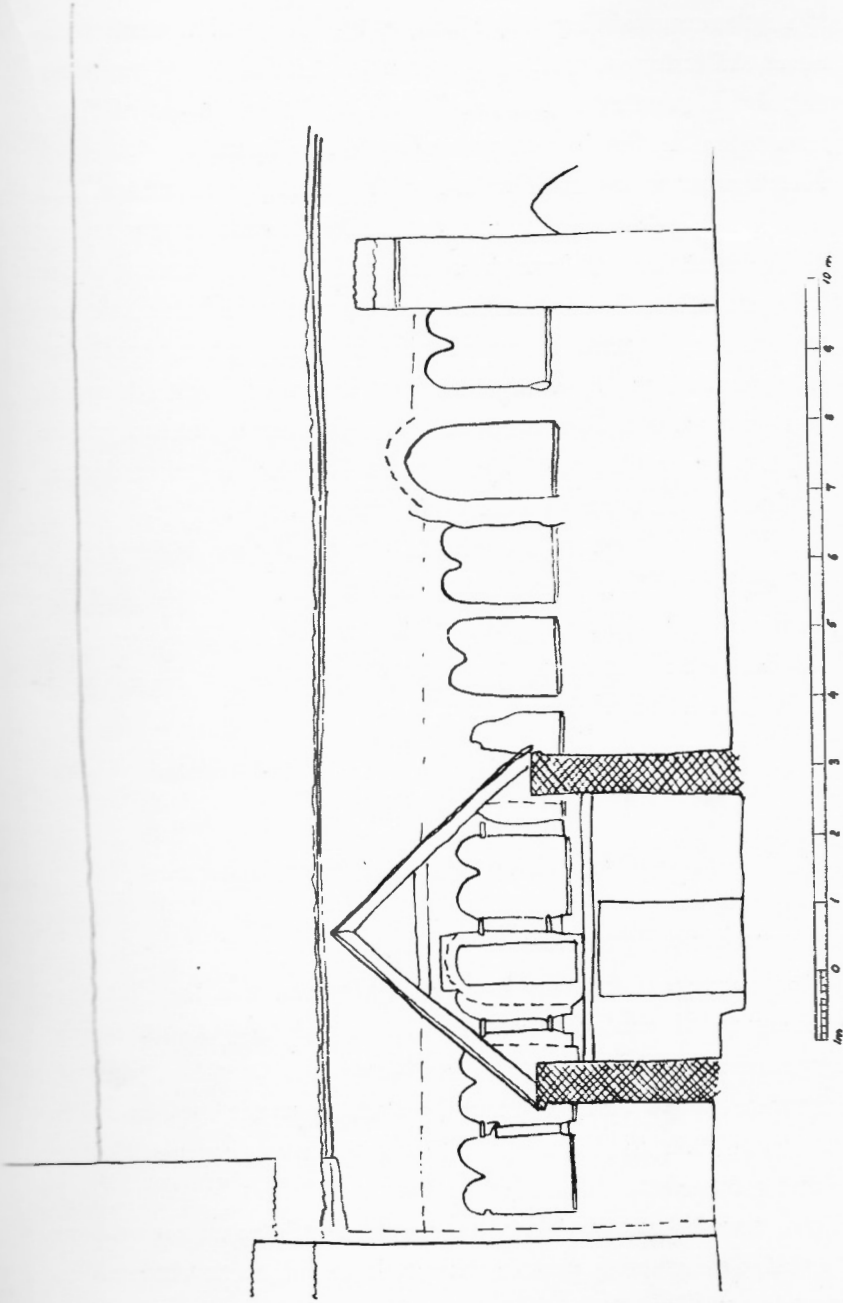

Fig. 7. Frørup. Sydside

findes ogsaa rester af en paa sydsiden) er bygget først. Efter en standsning er skibet fortsat mod vest, men uden liseninddeling, som først paatænkt. Lignende forhold har Helms fundet ved nogle af Ribe-egnens tufstenskirker, blandt andre Jernved og Spandet.

Korets udsmykning staar endnu ganske urørt paa nordsiden. Der er her 3 smalle blændinger, indbyrdes adskilte med smalle lisener, foroven afsluttede med hver en rundbue. I buernes vederlagshøjder er der paa alle 4 lisener smaa rundstave, som gaar helt rundt om lisenerne. Blændingerne afsluttes for neden med en skraakant. Paa sydsiden er der samme udsmykning, blot er den ene lisen ødelagt af et stort, nyt vindue. Korets oprindelige østhjørner ses endnu ganske tydeligt. I den midterste af blændingerne paa nordsiden er der nu intet vindue, men der maa sikkert have været et oprindeligt.

Indvendigt er koret smykket baade paa nord- og sydsiden med 2 dybe blændinger, hver foroven afsluttet med en dobbeltbue (den østligste paa sydsiden er borthugget ved indsætning af et stort vindue). Et vindue over mellemrummet mellem disse blændinger vil det være naturligt at tænke sig.

* * *

Endelig er der 2 kun *delvis af fraadsten* byggede kirker.

Skaarup kirke, Sunds herred.

8 km nord for Svendborg ligger den af granit med fraadstensdetaller byggede kirke i Skaarup. Den er ret godt bygget med mange tilhugne kvadre, skraakantsokkel og mange fraadsten i detaillerne. Sydmuren (fig. 10), som er ret velbevaret, er prydet med en række blændinger, hver med en enkelt rundbue foroven og skraakantet afslutning forneden.

Selve anordningen af blændingerne er ejendommelig; paa hver side af den velbevarede portal er der en blænding uden vindue, dernæst følger mod øst en bred blænding med et vindue, 2 smalle uden,

en bred med, en smal uden vindue og østligst en smal blænding, der gaar helt ned til soklen. Paa nordsiden ses kun en rest af en blænding **magen** til den sidstnævnte, og disse 2 sidder lige over for hinanden. Da blændingen kun er 95 cm bred, kan den umuligt have været en **door**, hvad dens plads iøvrigt forbyder. Hvorledes udsmykningen har været vest for blændingen ved portalen, kan man ikke nu vide med **sikkerhed**, men der har meget muligt været en bred blænding med et **vindue** og maaske tillige en smal uden vindue. Det vilde i saa fald være et meget langt skib, kirken har haft: ca. 17 m.

Tved kirke, Sunds herred.

2 km nord for Svendborg ligger den meget ombyggede kirke i Tved. Den er ligesom Skaarup, dens Nabo, bygget af raa og kløvet granit med detaljer af fraadsten. Af den oprindelige kirke staar nu kun dele af **skibet** tilbage. Paa sydmuren ses rester af dens oprindelige udsmykning: smaa blændinger, afvekslende med dobbeltbuer og simpelt fir-**kantede** (fig. 11). I de sidstnævnte har der været et vindue. Denne **dekoration** virker nærmest som en forgrovet gengivelse af den paa Frørup kirke.

* *

Men hvorfra har man nu faaet materialet til disse fraadstenskirker? **Heims** opstiller den hypotese, at fraadstenene stammer fra et leje ved **Starup** i Haderslev fjord. Dette er mig noget usandsynligt blandt andet af den grund, at der i hele Sønderjylland kun er bygget een **kirke** af materialet fra dette leje, nemlig selve Starup kirke. Det vilde dog være ejendommeligt, at man, naar man havde et saa stort fraad-**stensleje**, at man eksporterede stenene, ikke byggede sine egne kirker af dette materiale. Starup kirke er endelig bygget af meget smaa **fraadsten**, hvilket kunde tyde paa, at lejet har været lille.

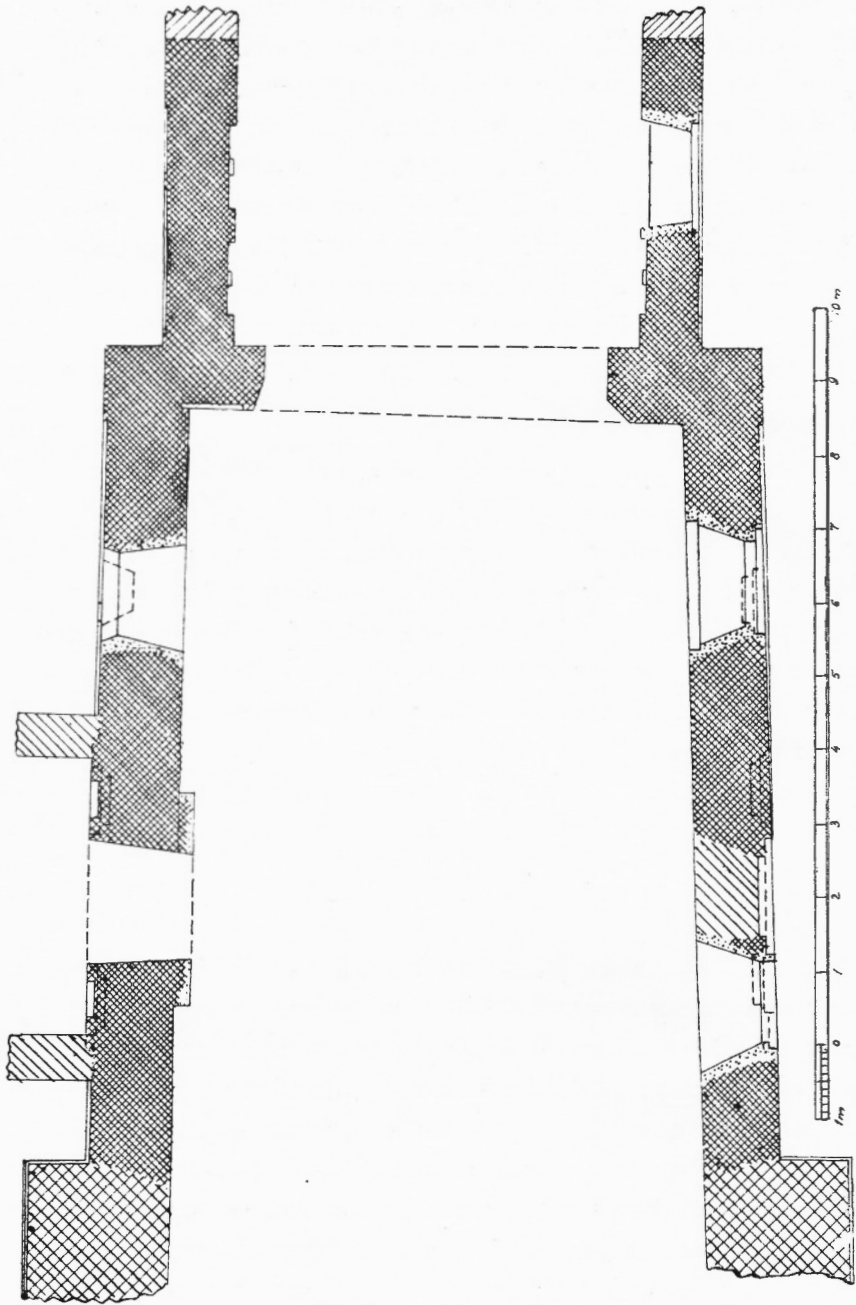

Fig. 8. Kærum. Grundplan

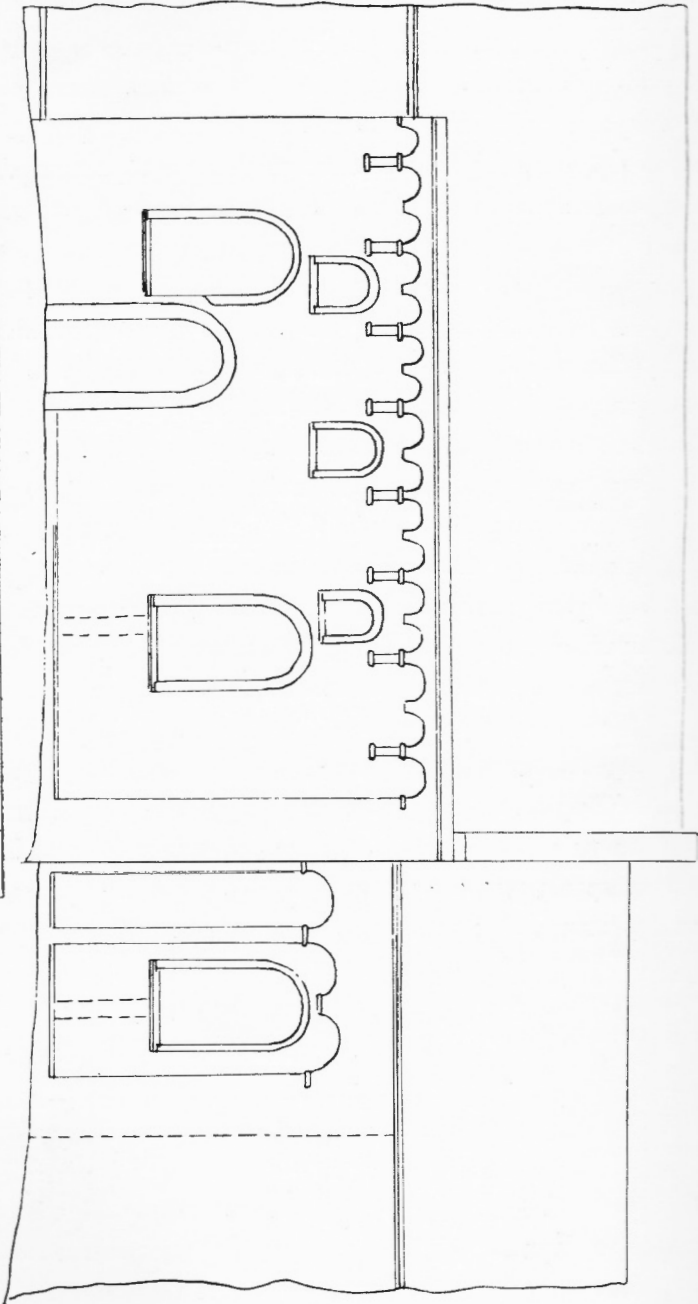

Fig. 9. Kærnum. Sydside

I den nu noget bedagede afhandling af C. Elberling: *Undersøgelser over nogle danske Kalktufarter, 1870*, omtaler forfatteren da ogsaa nogle fynske fraadstenslejer:

- 1) mellem Ørbæklunde og Lykkesholm.
- 2) Stenløse og Svendstrup,
- 3) Skaarup og Ø. Aaby og
- 4) Rødkilde.

Ejendommeligt nok kan man ved hvert af stederne nævne en ganske nærtbeliggende kirke, hvor der er anvendt fraadsten, nemlig 1) Frørup, 2) Stenløse, 3) Skaarup og 4) V. Aaby. At der ikke er nævnt noget leje i nærheden af Kærum-Flemløse og Sdr. Næraa, behøver naturligvis ikke at betyde, at der ikke ogsaa der har været fraadstenslejer.

Der skulde for saa vidt ikke være nogen grund til at søge nogen direkte forbindelse mellem de fynske og de jyske fraadstenskirker. At der imidlertid er nogle lighedspunkter imellem dem, er der ingen tvivl om, og de kan muligvis benyttes til at fastlægge en omtrentlig tid for deres opførelse.

Paa Framlev (vest for Aarhus) kirkes korgavl er der 3 høje, lisenadskilte blændinger, som for oven er afsluttede med hver sin rundbue. Ødsted, sydvest for Vejle, har haft, og Stenderup, syd for Horsens, og Hornstrup, nord for Vejle, har endnu baade paa kor og skib lisenblændinger med rundbuer for oven. En ganske særegen form for udsmykning er den paa Daugaard, øst for Vejle, og Vinding, syd for Silkeborg, hvor skib og kor har lisener og rundbuefriser i 2 „maske-rede stokværk“. Endnu en form for udsmykning er den paa Gaverslund, sydøst for Vejle, og dens nabokirke Vejlbj, hvor der er halvsøjler i stedet for lisener, og for oven er der under de store buer, som forbinder halvsøjlerne, 2 smaa buer. Sidste træk er utvivlsomt paa-virket fra Ribe domkirke eller fra de af den paa-virkede kirker i Ribe-egnen.

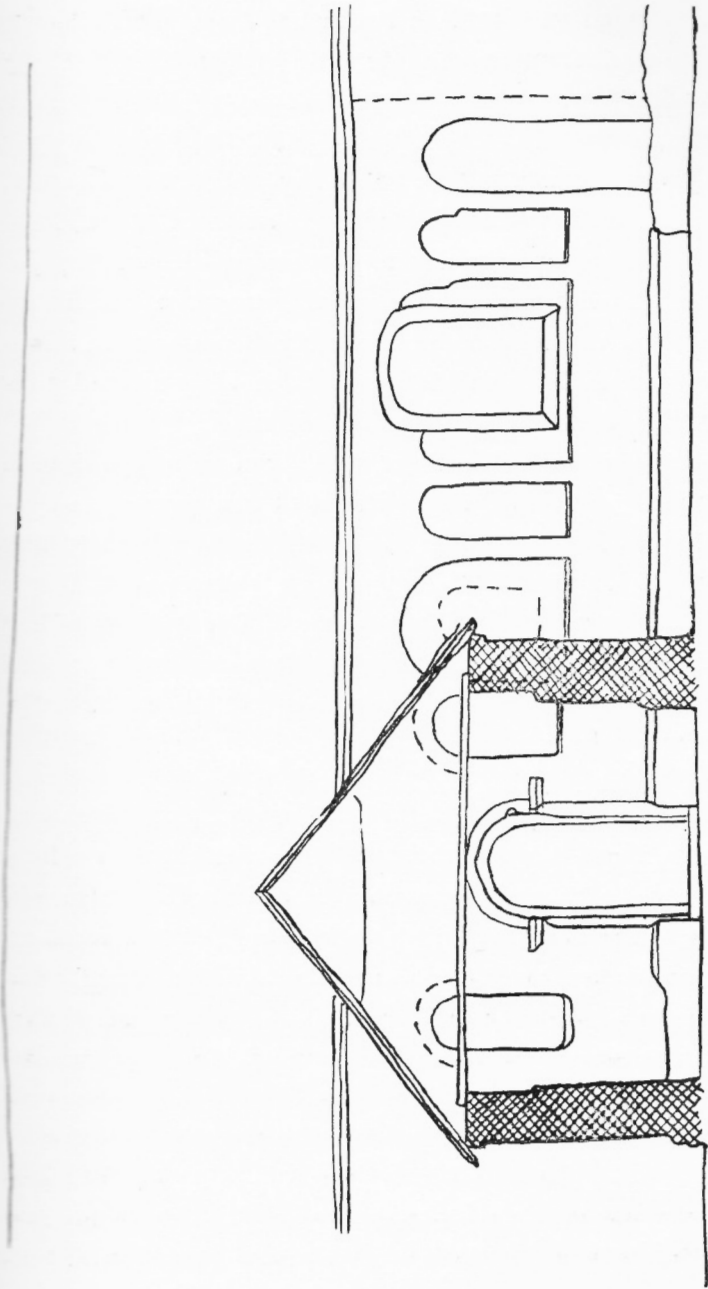

Fig. 10. Skaarup. Sydside

Vender vi os nu atter mod de fynske fraadstenskirker, finder vi mange detaillier, der minder om nogle af de jyske kirkers.

Den paa Sdr. Næraa forekommende lille rundstav, som kun findes paa de smaa stykker ind mod blændingerne, findes der nøjagtig magen til paa den treskibede kirke i Tamdrup, nordvest for Horsens.⁶ Ogsaa paa denne kirke er der et vindue i hvert andet af blændingsfagene. Skulde disse træk vise direkte paavirkning fra Tamdrup paa Sdr. Næraa, maa sidstnævnte være meget gammel, d. v. s. fra ca. aar 1100. I et af vinduerne findes der romanske kalkmalerier, stifterbilleder, som af dr. Nørlund⁷ dateres til tiden 1125—1150. De behøver dog ikke at være fuldt saa gamle som kirken.

De faa detaillier ved Flemløse, der nu ses, kan vel næppe tjene til nogen paalidelig datering. Vi kommer da til den meget store ejendommelighed, at kirken har haft korsarme, noget for landsbykirker uhyre sjældent, idet man hidtil kun kender 2 saadanne: Skt. Thøger i Vestervig og Rær, begge i Thy. Af disse er den førstnævnte helt nedrevet, fundamenterne udgravet i 1939,⁸ mens korsarmene paa den anden ligeledes kun kendes fra udgravninger.⁹ At drage sammenligninger her er ganske umuligt.

Men saa er der Benediktinerklosterkirken i Venge ved Skanderborg¹⁰. Ved denne er korsarmenes østsider ikke i flugt med skibets, og arkaderne fra skibet ind til korsarmene er smalle, nærmest portalagtige. En lignende ordning fandtes ved den nu nedrevne Benediktinernonneklosterkirke Vor Frue i Aalborg.¹¹ Ved de foretagne udgravninger af Flemløse kirke viste det sig, at korsarmenes østsider har flugtet med skibets, og at arkaderne her var ret brede, kun lidt smalere end korsarmene selv indvendigt maalt. Et slægtskab med Venge-

⁶ J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks kirkebygninger, p. 38 ff.

⁷ Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, p. 18, og P. Nørlund: Danmarks romanske Kalkmalerier, p. 275 ff.

⁸ Danmarks Kirker, Thisted Amt, p. 659 ff.

⁹ Danmarks Kirker, Thisted Amt, p. 217 ff.

¹⁰ Ældre Nordisk Arkitektur I, 1921.

¹¹ V. Lorenzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, p. 70 ff.

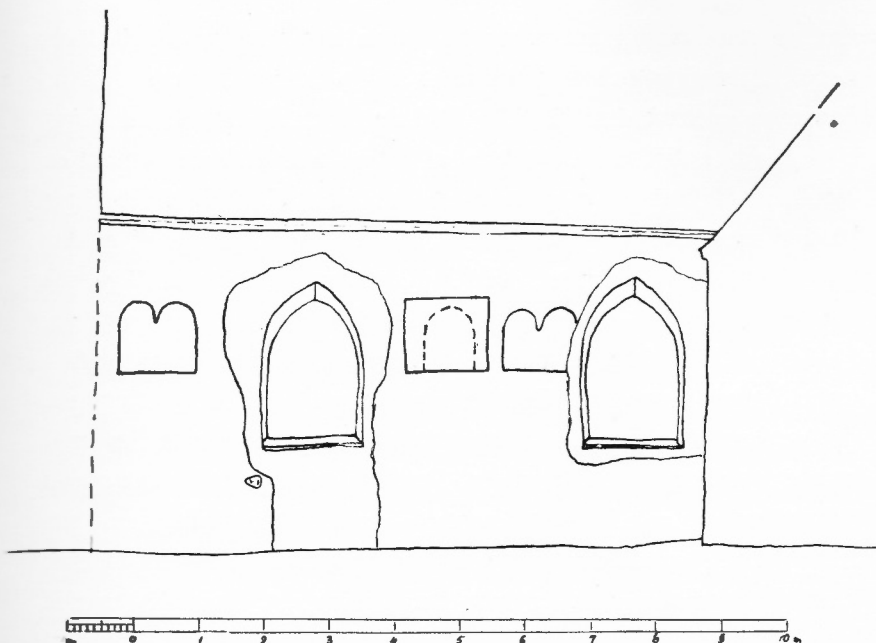

Fig. 11. Tved. Sydside

Aalborg Vor Frue synes derfor at være udelukket. Den eneste arkitektoniske detalje, der blev iagttaget, var iøvrigt, at arkaderne har været forsynet med en nu forstyrret skraakantsokkel ind imod deres aabninger. Hvor ringe denne enkelthed end er, viser den dog en god, gammel tradition, der her er overholdt. En lignende skraakantsokkel har der sikkert været ved den nu udvidede triumfbue.

Ved Kærum kirke findes der en ejendommelig nordportal. Den er forsynet med en kraftig, omløbende rundstav og sidder i et svagt murfremspring, der har gavlformet afslutning foroven. Paa hver side af portalen sidder en rundbuet niche. Efter Helms' mening viser denne portal, at kirken er bygget saa sent som ca. 1200. Hvor usandsynligt det end er, at man har anvendt fraadsten saa sent som samtidigt med, at teglen var i stærkt brug, maa man dog indrømme, at den hele anordning minder meget om en teglstensportal.¹² Den før-

¹² Se f. eks. J. Steenberg, Studier, p. 145 ff.

nævnte standsning i opførelsen af kirken kan muligvis ogsaa have været ret langvarig. Vil man nødigt datere den saa sent som 1200, kan man jo sætte den samtidig med de første af vore teglstensbygninger, altsaa den tredie fjerdedel af det 12. aarhundrede. Endnu en ejendommelighed ved portalen er, at den indvendigt sidder i et meget kraftigt murfremspring, som menes at være oprindeligt. Det er dog nu fuldstændigt skalmuret. Ved sydportalen er der mærkeligt nok anvendt granit.

Man vil bemærke, at paa de 4 kirker, hvor portalernes plads i forhold til skibets oprindelige mure saa nogenlunde kan bestemmes, det er Kærum, Flemløse, Skaarup og Frørup, er der et ret langt stykke fra vestgavlen til portalen. Det modsatte, portalen tæt op ad vestgavlen, er ifølge Beckett¹³ et engelsk træk. Man kunde ellers være fristet til at søge efter engelsk paavirkning i disse sikkert fra Odense paavirkede traadstenskirker, men her glipper det. Et andet engelsk træk er flad afslutning i øst, men her er det saa uheldigt, at ingen af de 6 kirker har beholdt den oprindelige afslutning i øst.

Frørup og Tved har en udsmykning, der minder om den paa Skt. Johannes klosterkirken i Slesvig.¹⁴ Det vilde dog være for dristigt at tro paa nogen paavirkning mellem disse saa fjernt fra hinanden liggende kirker. Nogen nøjere aldersbestemmelse af dem vil næppe være mulig.

Det ser ud til, at fraadstenskirkene er bygget over et ret langt aaremaal, næsten hele det 12. aarhundrede. Det er ikke helt umuligt, at der har været flere fraadstenskirker paa øen. De mange, spredt beliggende teglstenskirker, især de helt gotiske af dem, kan godt have erstattet gamle fraadstenskirker, som enten har været for smaa eller for daarligt byggede.

Det synes imidlertid meget paafaldende, at alle 6 kirker er prydet med blændingsdekorationer, noget som langt fra er reglen ved de jyske fraadstenskirker, ved de sjællandske er det nærmest en und-

¹³ F. Beckett: *Danmarks Kunst I*, p. 60.

¹⁴ V. Lorenzen: *De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie*, p. 158 ff.

tagelse. Dette tyder stærkt paa et „*moderværksted*“. Man tænker uvilkaarligt paa den gamle kirke i Odense, som Knud den Hellige paa-begyndte i slutningen af det 11. aarhundrede, og som snart efter kom til at rumme hans jordiske rester og bære hans navn. Denne kirke, ved vi, var bygget af „udmærkede stentavl“, uden tvivl fraadsten. Af kirken har man fundet rester¹⁵, der viser, at den oprindeligt har haft apsis og vist nok store korsarme. Om disse sidste ved man, at de har staaet, efter at man havde bygget den nuværende kirkes 5 vestligste og 3 østligste fag.

Ved at betragte de 6 nustaaende, fynske fraadstenskirker kan man da danne sig et skøn over, hvordan denne store kirke i Odense har været. Rigt smykket med blændinger og rundbuefriser og med sikkert smukke portaler har det været et fornemt stykke arkitektur, hvis bygmestre har omplantet storkirkens arkitektur paa de smaa landsbykirker, de siden hen har bygget.

¹⁵ Holbeck: Odense Bys Historie, p. 496 ff.